

Спецвипуск

Липень 14/2007

Журнал Верховної Ради України

Всеукраїнська теоретична
й науково-практична конференція
з правознавства, політології та соціології

«Трансформація політичної системи: соціальні перетворення та законодавчий процес»

22 травня 2007

Том II

Редакція журналу Верховної Ради України «Віче»

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України

Інститут політології, соціології, права
НПУ ім. М. П. Драгоманова

ТИМОШЕНКО Ю. О.

Проблеми націотворення в теоретичній спадщині В'ячеслава Липинського

Елітарні теорії є закономірним продуктом соціальних відносин, що виникають у XIX–XX ст. Першим найповніше й найґрунтовніше розробив цілісну теоретичну доктрину еліти В'ячеслав Липинський. Він започаткував аналіз низки проблем, які в тодішніх реаліях неможливо було розв'язати. Серед них такі: вивчення соціальної, національної й територіальної диференціації українського народу; визначення типів його ментальності; аналіз різноманітних прийнятних для України зовнішньополітичних контактів та їхні геополітичні наслідки тощо. Проте найбільшу увагу він приділяє створенню теорії української державності, дослідженню історичних етапів її становлення. Тоді як представники сучасного українського політикуму дозволяють собі радикалізм (аж до відокремлення), а основні політичні гравці неспроможні досягти консенсусу задля подолання кризових явищ у суспільстві, максимальна виваженість позиції Липинського в інтерпретації політичних реалій України та історичної перспективи щодо державної інституалізації українського етносу викликають захоплення й повагу. Зважаючи на актуальність його теоретичної спадщини, на деяких її аспектах варто зупинитися й розглянути докладніше.

Знаковою в українському сьогоденні є думка Липинського про те, що відродження нації має починатися з відродження еліти. До того ж мудрість є першою, невід'ємною рисою елітарного духу. Вона є тією підвалиною національної самосвідомості, з якої виростає знання граничних основ буття особистості та соціуму. Він зауважує, що жодного разу пасивні маси своєю кількістю жодної нації чи держави не створили. Саме активна група людей, аристократія, а не етнографічна маса, не окрема територія є визначальним чинником творення національної держави й утілення в життя національної ідеї. Необхідними передумовами настання й розвитку нації є існування в даній місцині такої політично активної верстви, що має сильно розвинене бажання влади, яке Липинський називає «імперіалізмом», до того ж – це бажання повинне скріплюватися вірою в законність своїх хотінь [3]. «Народи, що не вміють витворити власних панів, засуджені на те, щоб навіки коритись панам чужим» [3]. Лише співпраця між «панами» й «народом» уможливить створення держави. Цими панами є національна аристократія. У його розумінні, це активна меншість, «яка організовує, дає провід і править», саме тому вона – «панівна верства». Така група складається з людей переважно орієнтованих на владу, які завдяки своїй інтелектуальній вищості, харизмі здатні цю владу організувати й утримувати. Цю політичну інтенціональність (спрямованість на владу) він визначає як прикметну психологічну рису аристократії. Ідеалом українського політика є аристократія, що вважається кращою не через посідання влади, а та, яка посідала б владу, оскільки є найкращою. Такою він і бачить нову українську аристократію у своїх «Листах до братів-хліборобів...», репрезентованою найкращими хліборобами, військовими, робітниками, інтелігенцією, промисловцями. В. Липинський наділяє аристократію основними функціональними властивостями державного організму. Активна меншість відіграє провідну роль не лише в перетворенні національно несвідомого колективу на «свідому себе націю», а й в інституалізації громадських форм життя, вищою інстанцією яких є держава. Роль еліти полягає у формотворенні, а оскільки фундаментальною одиницею історичного процесу є нація, то і в націотворенні як державотворенні. Кризи й катастрофи українства наставали тоді, пише В. Липин-

ський, коли з політичної сцени в той чи інший спосіб сходила національна аристократія і багатомільйонне населення залишалося наодинці зі своїми проблемами. Причина цього в тому, що народна маса позбавлена двох головних рис: здатності боронити свою власність і здатності до вольової творчої дії, а тим більше – до державотворення. Отже, у процесі творення нації та держави провідна роль належить еліті, яка тільки й здатна реалізувати творчу потенцію народу [3].

Продовжуючи свої студії національної еліти, Липинський зауважує: аби виграти важку боротьбу за власну державність, національна аристократія повинна організувати свою націю у такий спосіб, щоб вона мала найкращі моральні й матеріальні умови для перемоги. У разі, коли вона не зможе цього зробити, аристократія або загине зі своєю нацією, або її буде усунуто від проводу іншою елітою, яка матиме більше хисту до виконання цих завдань. Щоб реалізувати їх, еліта повинна мати економічний потенціал або «мусить-яка мати матеріальну силу і, то силу більшу, ніж будь-яка інша група в нації» [3]. Окрім економічного потенціалу еліта повинна мати легітимність в очах громадянства, або, як зауважує Липинський, моральний авторитет. Мораль – це та основна риса, яка відрізняє «войовничого грабіжника» від аристократа духу. «Без цих двох основних прикмет: матеріальної сили і морального авторитету – немає і не може бути національної аристократії. А без національної аристократії – без сильних та авторитетних провідників та організаторів нації у її тяжкій боротьбі за існування – немає і не може бути нації» [3].

Остання теза надзвичайно актуальна в нашому сьогоденні з його скоробагатами, що не мають морального авторитету, а тому й права називатися елітою. Більшість сучасної так званої еліти через свою інтелектуальну й духовну убогість просто не здатна зрозуміти, що перебування на вищих щаблях соціальної ієрархії ще не дає права називатися елітою. Через об'єктивні процеси націо- й державотворення теоретичні конструкції сформовані на початку XX ст., видаються (на жаль) такими актуальними і на початку XXI ст.

Немовби відповідаючи на сучасні українські реалії, Липинський визначає причину зникнення аристократичної моралі у нівелюванні лицарських основ. Їх заступили

демократичні мінливі (а отже, менш вимогливі до себе, оскільки тимчасовий характер давав змогу обійтися малими моральними витратами) вартості. На противагу їм «у лицарства, яке побудувало свої великі світові держави, був звичай при пасуванню на лицаря ставати на коліна перед старшим, а так само ставати завжди на коліна перед першим лицарем у державі, перед Монархом... Лицар-творець, стаючи добровільно на коліна перед старшим лицарем, чи перед Монархом, віддавав в його лиці пошану своїй власній вищості, яка склоняє коліна перед тим, хто в його очах мав бути авторитетом і мав своїм неперервним авторитетом цю вищість лицарську і діло лицарське творити та захищати» [1]. Отже, шана лицарським принципам складалася ними не випадково. Втілення цього принципу виправдовувало й скріплювало дистанцію в становій ієрархії суспільства. Панування лицарського «духу благородства» забезпечувало комфортність почувань на будь-якому щаблі суспільної ієрархії. Щойно зникає така влада – тієї самої миті пробуджуються комплекси меншовартості мас, що перебувають на найнижчому рівні соціальної піраміди. Захитуються підвалини суспільного устрою, руйнується стара ієрархічна структура, й до вибудови нової суспільством оволодіває хаос.

Як наш сучасник, український політичний діяч наголошує, що важливою умовою успіху будь-яких соціальних перетворень у суспільстві є взаємодія еліт. Мається на увазі реалізація співробітництва старої та нової еліт в умовах творення якісно нової державної організації. Він усіяко акцентує увагу на важливості пошуку компромісу та залучення частини старої еліти попереднього режиму до процесу творення нової системи. Лише за таких умов державотворення набуває духу історичної наступності, внаслідок чого легітимізується, з точки зору традиції, сам факт існування нової держави. Ці самі ідеї ми подибуємо в його листах до адвоката й політичного діяча Осипа Назарука, що їх наводить у своїй роботі В. Потульницький: «Майте врешті на увазі, – пише він, – що підкреслювання галичансько-наддніпрянського антагонізму абсолютно перешкоджає нашій ідеології»; «справу української державності завжди губила відсутність єдності між українцями, насамперед регіональна також»; «регіоналізм теоретично не шкідливий, але практично вносить ще більший хаос у життя нашої землі, тому його треба поборювати»; «об'єднання українських земель мусить бути провідною ідеєю» [6]. Отже, саме у відсутності взаємин між елітами в державі, за яким стоять власні амбіції, превалювання особистих інтересів над загальнонаціональними, що й продукують сепаратизм (у вигляді регіоналізму), В. Липинський убачав причини поразки українських визвольних змагань.

У своїй роботі «До українських хліборобів» український політик постулює ідею, що не зовнішні, а внутрішні чинники призвели до поразки визвольних змагань 1917–1921 рр.: «Складати вину за те, що сталося на зовнішні, мовляв, тяжкі обставини, ми не маємо права. Міжнародне становище всіх сусідніх націй було так саме тяжке, а може ще й тяжче, як наше. В руїні нашої винні тільки ми самі...». І далі продовжує, що не можна побудувати державний лад в Україні, спираючись лише на одну соціальну групу чи то за допомогою чужинців. Стрижневою думкою відозви була ідея національного консенсусу: «Збудуємо власну державу на підставі міжкласового компромісу». І нижче: «А для цього необхідно організувати не партії, а українські класи, мусимо об'єднати наших земляків по тому, як вони працюють і що вони продукують...». До цієї думки він повертається і в інших роботах, підкреслюючи, що поляризація між елітою та масами, між елітою і «контрелітою» (себто опозицією) за відсутності другорядних проміжних соціальних зв'язків детермінує напругу в суспільстві й неминуче призводить до відходу еліти від аристократичного способу правління й переходу до олігархічного. У підсумку це призводить до самоликвідації аристократії як шляхти, а далі і як провідної верстви. А доля нації залежить від «витворення чи винищення своєї власної національної аристократії». На жаль, ці глибокі вистраждані українським теоретиком сентенції залишаються неприступними для більшості сучасних політиків, від чого – старі помилки, яких припускалися українські проводирі і триста, і сто років тому, продовжують дошкуляти нам сьогодні.

Проблема генези української еліти в теоретичній спадщині В. Липинського невід'ємно сусідить із проблемою націотворення. Формування нації як органічного колективу відбувається через об'єднання аристократії та народу. Щоб з етносу перетворитися на націю, необхідно збудувати державу, каже Липинський. Лише державна незалежність дає підстави говорити про народ як про націю. «Без власної держави я собі ніколи не уявляю і тепер не уявляю можливості існування України – не етнографічної маси – а Нації» [4].

У своїх теоретичних конструктах Липинський до певної міри ставить знак рівності між поняттями «держави» і «нація». У «Листах...» він конкретизує, що «поняття Нації утотожнюється з поняттям Держави. Нація для нас – це всі мешканці даної Землі і всі громадяне даної Держави, а не «пролетаріят» і не мова, віра, племя. Коли я пишу в цій книзі про нас – «ми, українські націоналісти» – то це значить: ми, що хочемо Української Держави, обіймаючи всі класи, мови, віри і племена Української Землі». Нація розуміється ним як соціальна група, що виникла зі

Дострокові парламентські вибори відбудуться восени. Віктор Янукович задоволений. 3 квітня 2007 року

спонтанної волі, існування якої неможливо пояснити мовою раціональної доцільності. Вона не може базуватися на якихось приватних інтересах, бо саме її творення є спільним інтересом тих, хто до неї входить. Саме тому в межах спільноти-нації норми стосунків є принципово санкціоновані через віру, традиції тощо. Неоднорідності інтересів членів спілки завжди користалися різні лжепророки, зацікавлені у задоволенні власних політичних й економічних амбіцій, творячи для кожної конфесії, території, народності свої міфи. Як наслідок – про існування нації можемо говорити лише за наявності «об'єднуючої спільної ідеї», яка й створює чи проектує націю. Себто не нація продукує націоналізм (національний світогляд, ідеологію національної окремішності тощо), а націоналізм – націю. Вона – «це перш за все єдність духовна, культурно-історична. Значить, для народження нації необхідне довге співжиття даного громадянства на даній території в одній власній Державі. Нація – єдність духовна – родиться завжди від Держави – єдності територіально-політичної – а не навпаки» [5]. В такий спосіб державність існує для українського політолога як засіб повноцінного розвитку нації.

Липинський виходив із того, що лише державність є джерелом єдності нації. Завжди «спочатку буває держава, а потім нація» [3]. Її структурними елементами він визначав територію, владу, громадянство, без яких жодна держава існувати не може. Щоб забезпечити державний поступ, необхідна організована сила, що підтримує владу в ім'я добра цілої землі-території й цілого громадянства. Влада за ним – це такий собі силовий модус соціальних стосунків, що пронизує всі сфери людського життя, визначає особливості певних суспільств і цілих історичних епох. Тому вона мусить бути законною, маєтатною і загальною, а право аристократії керувати державою спирається на дещо вище, старше, святіше, ніж вона сама.

Влада (національна) забезпечує існування й розвиток держави. Без власної державності українці залишаться на периферії історичного розвитку, не створивши повноцінної нації. Водночас вони мусять зауважити, що ніхто їм не збудує держави, якщо вони самі цього не зроблять. Зважаючи на всі зовнішні та внутрішні перешкоди, що стоять на шляху державного будівництва, необхідно пам'ятати, акцентує Липинський, що в нинішньому своєму стані Україна не тільки поневолена, а й внутрішньо не дозріла до самостійного існування. Українській нації в повному розумінні немає: є лише матеріал, із якого її можна створити. Тому потрібно спрямувати свою увагу на переборювання внутрішніх слабкостей, на відродження в українському народі та політиці традиційних державницьких якостей. Це завдання має бути покладено на національну еліту.

Значну увагу у своїх теоретичних побудовах український державник привертає до поняття територіального патріотизму української нації й українського консерватизму, які, на його думку, здатні перебороти внутрішні органічні слабкості українства. Патріотизм визначається ним як один із проявів націоналізму. Загалом таких проявів існує два: націоналізм «державотворчий» і «державоруйнівний». Перший ґрунтується на територіальних і політичних принципах, другий – екстериторіальному та віросповідному. Як наслідок – вони генерують патріотизм і шовінізм (відповідно). Розщеплення націоналізму на два взаємовиключні терміни знівелювало зміст висхідного. Зверніть увагу, що постулювання Липинським принципу територіальної ідентифікації як базового для утворення національної держави суперечило сповідуваному ідеологами українського націоналізму М. Міхновським і Д. Донцовим принципу державного будівництва, заснованого на домінації основного етносу. Проте інші риси націоналізму, як-от пріоритет національних цінностей над особистими, державних – над суспільними, традиційних над інноваційними, притаманні і його концепції. «Свідомість території» має стати тим ідентифікаційним елементом, що об'єднає навколо домінуючого етно-

су все інше населення в єдину спільноту, ім'я якій – нація. Тому-то й аристократія в Липинського пов'язана не так з українською національністю, як з українською державністю. Територіальний чинник відіграє в аристократії аж ніяк не більшу роль, ніж чинник національний.

Коли ми дивимося на націю очима Липинського, то бачимо, що її необхідною складовою є прогресивні й консервативні елементи. Завдяки першим відбувається поступальний розвиток. Другі сприяють утвердженню всередині українського суспільства організованих сил авторитету, дисципліни, політичної культури, що в майбутньому можуть стати носіями української державної влади. Так відбувається тому, що «поступ не можна увяйти без удосконалення і розвитку того, що вже існує, яке, щоб могло вдосконалюватися й розвиватися, мусить бути здержуване, мусить бути консервоване» [2]. Водночас він наголошував на важливості рівноваги між цими елементами. Їхнє суперництво не повинно виходити за межі однієї держави. Уся їхня енергія має спрямовуватися за вектором завоювання чи утримання влади, не слугуючи підґрунтям владі чужій. З другого боку (і це є надзвичайно актуальним у сьогоденній Україні), потрібне обопільне стримування своїх прагнень задля збереження традиційної влади, а не виснаження взаємних сил у борні за цілковите усунення старої влади. Ці дві сили, зазначав Липинський, консервативна й поступова, від яких залежить нормальне життя нації, можуть існувати тільки поруч себе й одну без другої помислити їх не можна. Відтак необхідною передумовою успіху в побудові незалежної Української держави має бути повернення до українства традиційних консервативних соціальних верств, які через історичні обставини стояли на ґрунті російської чи польської національно-державної свідомості. Тому що саме вони є визначальним чинником утвердження української національної держави й провідником національної ідеї. У такий спосіб ми знову вийшли на тезу про важливість і значущість еліти в національному розвої.

Підсумовуючи, зауважимо, що накладання теоретичних конструкторів видатного українського політичного діяча, політолога В'ячеслава Липинського на тло сучасної української політичної реальності, виявляє актуальність та адекватність багатьох його ідей нашої дійсності. В умовах «масовізації» світу, стандартизації людської культури, інтелектуальної діяльності, повсякдення саме еліта захищає народ від небезпеки уподібнення, розчинення в такому світі. Заслуга Липинського полягає в тому, що він першим пов'язав національну ідею з ідеєю власної державності, а також розробив ґрунтовну політичну доктрину її становлення. Рефлексія української та світової історії задля обґрунтування основних теоретичних положень надавала його поглядам динамічності й змістовності. У такий спосіб теоретична спадщина Липинського детермінує науковий пошук сучасних українських істориків і політологів. ▣

Джерела

1. Липинський В. Братерська сповідь // Н.У.С. – №3/4. – 1985. – С. 414–415.
2. Липинський В. Консерватизм і поступ // Консерватизм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К., 1998. – С. 519.
3. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму // Твори. – Київ, Філадельфія, 1995 – Т. 6. – Кн. 1. – С. 365, 389.
4. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті // Твори. – К., 1991. – Т. 3. – С. 3.
5. Липинський В. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 року // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 65.
6. Потульницький В. Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. – К., 2002. – С. 395.